

ELSŐ KORSZAK.

AZ ŐSIDŐKTŐL A MAGYAROK KIJÖVETELÉIG.

(513 kr. előtt. – 895 kr. után.)

**Ismeretlen idők. A kazarak. Geták vagy dákok. Róma uralma. Gothok. Húnok. Gépídák. Longobárdok. Avarok.
Egy ismeretlen századév.**

1. §.

Az ősidők.

Mint minden birodalom kezdetével, édes hazánkéval is úgy vagyunk, mint a Nilus eredetével, melynek felderítése a tudományos világnak még eddig nem sikerült.

Miként egyes hősök ifjukurát, úgy egyes országok első századait regék, hagyományok költészete virágozza be: melyből a történeti valóságot csak a haladó történetbuvárlat fogja kifejteni. Vannak nekünk is íróink, kik Erdély történetét egy szusszanással Noéhoz, mással épen Ádám atyánkig viszik fel: de azt hiszem, helyesebben cselekszünk, ha mi őket ez úttal az özönviz s teremtés-kori kaosz ingoványaiba nem követjük. ¹⁾ Igaz ugyan, hogy Erdélyben is mindenfelé látjuk a tengeri maradványokat; csoporto-

¹⁾ Ezek egyike Lebrecht Mihály ev. luth. lelkész ily című munkájában: Geschichte der Aborigenen Dacischen Völker. Hermannstadt 1791. 8-o. Másika Cseke József, volt főkörmányszéki titkár († 1836 78 éves korában) ki ily című három kötetes kéziratot hagyott maga után: Scythia vagy Sethhelye C. J. által.

san magaslanak az óriás hegyek, mint a földközi tűz domborművei; de azt, hogy víz és tűz mikor adák e honnak e tündérvilági szép alakot? mikor repedeztek meg hegyeink s csapolódtak le folyóink a határszéli hegyeken? mikor szabadult fel hazánk földje a vizek alól? ¹⁾ mikor száradtak fel a mocsárok, s kezdődött a tenyészet? mikor léphetett völgyeinkre az első nyáj? mikor üthették fel az első sátrat, s kezdhették e magas bércti tájt emberek lakni? oly kérdések, melyekre a történezet adatokat alkalmasint soha se nyújthat.

Erdély a határszéli hegyektől ide zárt nagytavak s magas fekvése miatt szomszédainál alkamasint jóval később lett lakhatóvá. Ha feljártak is a szomszédos pásztorok illatos fűveinket lelegeltetni, a polgári élet e tájakon csak igen későre verhetett tanyát. S ha szabad a nomád élet első nyomait keresni, részemről Erdély közepén a Mezősége, a 60 mérföldnyi szelid hegyvidéken gondolom keresendőnek, mely minden tájainknál kiéltebb, a nélkül, hogy az erdő letarolását a rómaiaknak vagy későbbi emberi nyomnak tulajdoníthatnók, történeti alapokon. ²⁾

2. §.

Scythia. Agatirzek vagy Kazarok.

(513. k. Krisztus előtt.)

Minő nép lakta kezdetben, felelet nélküli kérdés marad. A történet buvárlat fáklyájának legmerészebb lobbanása sem világít felebb, kétezer háromszáz évnél. Sok időnek tetszik, de ha meggondoljuk, hogy Azsia már ekkor tetőpontján állt, Európában Görögország már virágzott, s Rómában (509) már a köztársaság kezdődött, elszomorodva gondolunk a homályban veszett évezredekre.

Ugyanezen időben Erdélytől keletre, Ázsiába benyulólag egy hatalmas birodalom állt: scythák roppant birodalma, melyhez őseink is tartoztak, s melyről a magyar, századokon át büszkén sze-

¹⁾ Érdekes vonatkozásokat tesz e tárgyra kanonok Szabó János ily című munkája: A Szentírás és Természet szava, a földnek és emberi nemnek némely főbb változásairól. Kolozsv. 1808.

²⁾ L. a Mezőség leírását: Köváry, Erdély ritkaságai. Kolozsv. 1854. 255. l.

reté magát scythának nevezni. ¹⁾ E birodalomra Dárius Histaspes persa király 513. Krisztus előtt roppant hadserget hozott. Herodot e táborozás leírásában leírja Scythiát és nemzeteit, egy helyt azt mondja: hogy a Maris partján az Agatirzek laknak, egy aranyban gyönyörködő nép. ²⁾ Ennyi a legelső ujjmutatás hazánkra, miből iróink nagy része úgy vélekedik, hogy a Maris az Erdélyben folyó Maros lenne, s az említett Agatirzek Erdélyben laktak volna, ³⁾ s hogy az agatirz nép nem volna más, mint a magyarral egy, a scytha vagy ural-áltai nyelvcsaládhoz tartozó kazar nemzet. ⁴⁾

Mint jött át Dárius tengeren, Dunán, mind elbeszéli Herodot;

¹⁾ Hogy a magyar scytha eredetü, törvénykönyveink is hirdetik. (Verbőczy Decr. Tripart. P. III. Tit. 4.) Scythia története közéről érdeklí a magyart. Legterjedelmesebb történésze Herodotosz a görög történeaszet alapítója (szül. 484 Kriszt. előtt), ki leírván Dárius Histaspes azon hadjáratát, melyet Scythiára hozott, e birodalmat hosszason leírja. (L. Herodoti Halicarnassei Historiar Libri IX. az általom használt példány Francofurt. 1620) Csinos regéket közöl a Scythák eredetéről. Leírja a Scythák hiedelmét, hogy birodalmukat Targita három fia hogyan alapítá égből hullt jel ujjmutatása szerint, (Herodot 244). Elmondja, hogy a görögök Herkulestől szármoztatják, ki Hyläaban jártában három fiat nemz, s ezek legkisebbike Scytha, bátyjai pedig Agatirz és Gelon. (Herodot 246 l.) E regéket említem, mert az előforduló nevekre sokan hivatkoznak. Hyläat, mi görögül erdőséget jelent, némelyek alaptalanul Erdélynek gondolják. Ily alapon ír a Cseke József, mint tartják jesuita jegyzetek nyomán, Scythiáját.

²⁾ Herodot Libr IV. vagyis 260 l.

³⁾ Herodot e helyét, készülettal egyedül Schuller Károly szebeni tanár vette tüzetes tárgyalás alá: Erdély Herodot korában czimü értekezésében (L. Archiw für Kunde Oesterr. Geschichts-Quellen XIV. B. Wien, 1855. 105. l.) Az agatirzek földét Scythián kívül helyezé, holott Herodot ide vonatkozó helyei (Libr. IV.) inkább befoglalni látszanak.

⁴⁾ Schuller érintett értekezése az agatirzeket a kelta nyelv- családhoz számítja. A magyar újabb történetbuvárok, mint Horváth István, (Rajzolatok a magyar nemz. legrégibb történeteiből. Pest, 1825.73 l.) Fejér György. (A kazarokról Pest, 1851.) Jászay Pál. (A magy. nemz. napjai a legrégibb idők-től. 82 l.) s mások az agatirz, akatzir, kazir, turci orientales s más különböző nevek alatt előforduló kazarokat a hun-scytha nyelvcsaládhoz számítják. Kállai Ferencz a kérdés egyik élő buvára, (L. Uj magy. muzeum 185°/1 XCIV. CCXXXIII sat. 1.) a magyar akadémiában tartott felolvasásaiban a kazar népről keleti kutfök után nyomosan értekezett). Szerinte e nép már a III században a történet lapjain szerepet játszik; a Kaspi és Feketetenger között, merre most e kozákok laknak, birodalmat alkot, mely a IX században tetőfényét éri s a XII-ben elenyészik. Legutolsó nyilatkozott Wentzel Gusztáv tanár. (Uj magyar Muzeum 1857.

el hogy a getákat a Duna partján megverte; de hogy Erdélyen átvonult volna, világosan nem említi. ¹⁾ Annyit mégis meg kell jegyezni, hogy azon szóhagyomány, mely Erdélyben a Dárius kincsét folyvást keresteti, csak is itt veheti történelmi alapját, csak is ezen Dárius hagyhatott itt kincseket. ²⁾

3. §.

D A C I A .

(330 Kr. előtt – 105 Kr. után.)

A hanyatló Scythia dél-nyugoti szélén új birodalom emelkedik, mely Dácia név alatt lett ismeretes, s mely a két Oláhországot Bukovinát, Erdélyt, s Magyarországból a temesvári bánágot foglalá magába. Lakócai a görög íróknál géták, a rómaiaknál dákok neve alatt jönnek elő; ³⁾ de hogy e birodalom így nevezett apró népcsoportjai, minő nyelvet beszéltek, az ismeretes népcsaládok melyikéhez tarthattak, mind e napig nyomozás alatt áll. Ugy látszik, hogy érvényre kezd emelkedni azon legegyszerűbb állítás, hogy Scythia néptörzseiből vették eredetüket. ⁴⁾

Miután Erdély Dáciának csak egy részét tette, nem célom a dákokat illető adatokat összeállítani; pedig szokásaikról, mesés vallásukról, a papi és világi főnökséget királyokban központosított kormányzatukról sok adat merült fel. ⁵⁾ De a mennyiben fővá-

¹⁾ Herodot Libr. IV. vagyis 272–79. l.

²⁾ E hagyomány annyira van vive, hogy 1716-ban a főhadai kormány is kerestetésére indult. L. az ide vonatkozó regéket: Kőváry, Történelmi-Regén Kolozsv. 1857. 26–34. l.

³⁾ (Getae Romanis daci sunt dicti. Strabo Libr. VII.) Nyelvökből csak néhány szó maradt fenn. (Engel de exp. Traja. 84 l.) Hogy nyelvök sem görög, sem nem római, a Bessarabiában száműzetésben élt Ovid tesz bizonyosságot (Tristium Libr. V. Eleg II. III. VII. Cseke Scythiájában a rom. classicusok ide vonatkozó helyeit öszeállította. Egyébaránt pénzöken görög betűket használhattak: ide mutat Sarmiz királyok 1826-ban Tordán feltalált pénze. (L. Hene, Beiträge z. Dacisch. Geschichte. Hermannst. 1806. 16 l. rajza is ott áll.)

⁴⁾ Sieb. Quartalschrift I. B. 286 l. A Dáciát alkotó sok apró ismeretlen nevű népet Ptolomaeus elészámlálja. L. Archiv d. Vereins f. Siebenb. Landeskunde I. B. 3 Heft 13 l.). Schmidt, Programm d. Kath. Gymnas. in Hermannstadt. 1857. 4. l.

⁵⁾ E nép beléletére s a dákokra vonatkozó kutföket összeállítva, pár ezer idézettel támogatva L. Schmidt Wilmos szebeni kath. tanártól, azon Gymnasium 1857-i programjában 3–19. l.

rosukat, Sarmiz-aegethusát Erdély délnyugoti szélére Hátszegvidéken a mai Várhelyre teszik, ¹⁾ hagyományaink felderítése végett, némely részletek megemlítését szükségesnek látom.

A dák nevet Nagy Sándor lépteti fel a történet szinpadára, ki 330-ban kr. u Curtius szerint a Balkányon átkél, át a Dunán s partján a dákokat szétveri; s minthogy a legyőzöttek a hegyekre menekültek, lakhelyeiket feldulatja. Királyuk ez időben Sarmiz, ugyan az, kiről a főváros előnevét kaphatta. ²⁾

Dárius és Nagy Sándor után megjött a harmadik hódító is, Lysimakos, egyike Nagy S. azon vezéreinek, kik halála után (323-ban) birodalmát magok közt feloszták, s most Tracia királya. Az új hódítót Dromichät vitéz dák király fogadta. Miként harcolnak (282 Kr. e.), miként fogja el Lysimakost, miként hordoztatja meg birodalmában, megmutatandó, hogy ily szegény néppeli harcziólságból mit se nyerhet, s mint válnak el mint barátok, ³⁾ regének megjárja ugyan; de az Erdélyben felmerült több ezerekre ment Lysimakos aranyok ⁴⁾ komolyabb összeköttetésre mutatnak.

Mint veszt Oroles, dák király, (171-ben Kr. e.) a lengyel-

Herodot (Libr. IV.) Strabo (Lihr. VII) beszéli, hogy Zamolxis, ki valásukat alapítá, azt földalatti barlangokkal hozta kapcsolatba. Némelyek a barlangot, mely Cogeon nevü hegyben volt, a Kis-Küküllő partján fekvő Gogány-Váralján keresik. Helyesen jegyzé meg Gerando (II. 175 l.) hogy ezt nem Erdélyben, hanem a Géták régibb hazájában, tul a Dunán kell keresni. Hene Beyträge 8. l. Kővári Erd. Régiségei Pest. 1852 19. l.

¹⁾ Ez a közvélemény; utolsó nyilatkozott derék régiségbuvárunk Ackner M.J. Szterszsébeti luth.pap. Jahrbuch d. k. k. Central-Commission z. Erforsch. u. Erhalt. d. Baudenkmale II. B. 1857. 74. l.

²⁾ Sarmiz a közhasználat ellenére, a római emlékiratokban inkább Sarmitznak iratik. Neugebauer Dacien. 18 sat. l.

³⁾ Strabó Libr. VII.

⁴⁾ Mac. Filep, Nagy Sárdortól folyvást kapják az aranyokat. De legtekintélyesebb pénztalálás volt az, mely 1545-ben merült fel a Strigy vize medriben, Hunyadban, hol 6000-nál többet kaptak. (S. Köleséri Auraria Romano-Dacica sat. Poson. 1780. 28. 119. l.) A kapás részleteit: Kőváry Történelmi Regéi Kolozsv. 1857 10. l.) Ez aranyok hol a Lysimakos arczképével, hol a nélkül jönnek elő, más oldalán Pallás a győzelem istenaszszonya álló képe van, ki azonban ez uttal őt cserben hagyta. Felirata görög vonásokkal: Lysimakos Bazileos. (L. Hene, Beyträge 16. l. L. Cons. Kenderesi Mihály füzetét a Kozon és Lysimak aranyokról. Kolozsv. 1812. Rajzát Fröhlich Notitia Nummorum Antiquorum etc. tabl. 9 sz.

ország felé lakott bastarnákok ellenében, s szabja népére azon meggyalázó büntetést, hogy egy győzelemig ágyokban visszafelé feküdjenek; miként verik meg Coty nevű királyokat a rómaiak; mint indul Boerebistes királyok (53-ban Kr. e.) Róma ellen, hogy a Julius Caesar féle zavarokban halászhasson; miként üzi vissza őket csufosan Octavianus triumvir: csak akkor birhatnának olvasoimra érdekel, ha e nép örökre le nem tűnt volna, s ha volna még nép, mely dicsőségére vagy gyalázatára történeti jogokat tarthatna; de miután a dák valamint a római nép végkép lelépett a világ szinpadáról, s magok után csak bastárdokat hagytak utódokul, a történeti jog megszűnt.

Végre, a dák birodalom is tetőpontjára ért. Julius Caesar halálával Cotyso királyuk Róma alá megy, s azt rettegésbe hozza. ¹⁾ E volt a tetőpont. Egyszersmind történeti alapja az úgy nevezett Kozon aranyok keletkezésének s Erdélybe szivárgásának. Ekkor vereti ez aranyokat M. Brutus Kozon nevű görög városban; de hogyan jöttek be tömegesen, nem mondja a történet. ²⁾ Azonban a dákok fénykora rövid pünkösti királyság volt, mert Róma beháboruja lecsendesült, caesarok kezdenek uralkodni, s Augustus Caesar M. Crassust Görögország, Lentulust Germania felől reájok küldi, s őket özszerontatja.

4. §.

Krisztus urunk születése.

Ezek folyamában egy világesemény merül fel, Krisztus urunk születése, élete, halála; s alapja vetődik a keresztény vallásnak, oly óriás eszmékkal, melyek horderejét évezredek fejtik ki teljesen.

¹⁾ Roma rettegését Horacius festi, Libr. III. oda VI. de már a VIII. odában hirdeti Cotyso bukását. S miként kerültek arenára a foglyok, Dio Cassius Libr. I. 26.

²⁾ Kozon arany sok merült fel már, még 1802-ben Hátszegvidéken Várhely feletti hegyeken, egy régi város felfedezett romjai közt mintegy 1000 darabot találtak. (Provincial-Blätter I. 249–52.) A rajta levő ábra egyike sasat ábrázol, mely jobb körmében borostyán koszorut tart, másik felén két lictor között a republicanus főnök megy felemelt fővel, s alatta e szó görög betűkkel: Kozon. Erd. Régiségei 54. l.

Végzetes esemény a szellemvilágban. Az ázsiai mivelttség már túlélte volt magát; s a romaiak által tovább fejtett, görög szellemvilág által felmerített, képviselt eszmék minden aranyere kibányászva volt már; s a görög római vallás és polgári élet eszméi többé nem lelkesíték az emberiséget, új férfiasabb vezéreszmék után sovárgott. A görög-római mythologia mellett, a Zoroaster által felállított, s a scytháktól terjesztett persa naptüz imádás foglalta el Europa keletjét, míg északon más sajátos gyermekies mythos bilincselte az elmét. Született Krisztus urunk, s az emberiség kiskorúságából emancipálódása kezdetét vette. A népek ezreit, kiket a fegyver hatalmasai eddig járszalagon vezettek hódító terveik kivételére, egyenlőknek nyilvánítá, s az ellenségeskedés helyébe felebaráti szeretetet, az anyagiasság helyébe szellemi irányt, a gondolkodás és gondoskodást mástól váró szolgaság helyébe önállás és szabadságra vágyódás, az örök halál helyébe a feltámadás vigasztaló eszméjét állítván fel: az eltompult lélek egyszerre nemesebb lendületet kapott, mely Európát új alakba önté....

Ez esemény Daciát, melyhez Erdély is tartozott, mint a földből felmerült s folyvást felmerülő Mithras tiszteletre vonatkozó kőfaragványok, melyek legszebb példányai a fejérvári püspöki könyvtárban vannak, nyilván mutatják: a naptüz imádás terén leheté... ¹⁾ Majd a rómaiak benyomultával bejő a görög-római Mythologia is melléje... mignem a pár század alatt gyökeret vert keresztény vallás, mindeniket leszorítja.

5. §.

Dacia bukása.

A kereszténység kezdete Daciát hanyatlásában találta. A még mind terjeszkedő Rómávali ingerkedés, alkonyát sebesen hozta

¹⁾ A Mithras istentisztelet nem csak a római, de a keresztény szertartások közé is benyomult s csak a IV. században nyomatott el végkép. A napistent virágok, források által környezett barlangokban imádnak, s képét különbözőképpen faragák. A fejérvári példányok egyikén persa ifju képében ábrázoltatik, bikán ülve, megette egy lefordított, előtte egy feltartott égő szövétneket tartó férfi. sat. L. a kövek rajzait Hene, Beyträge z. dac. Geschichte végén, és a rajzok magyarázatát, Ugyanott 144–158. l.

közelebb. Augustus után Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otto, Vitellius, Vespasianus, Titus császárok, hogy zsákmányhoz szokott katonáiknak új prédákat véthessenek: Dácia meghódítását is előkészíték.

Dácia s illetőleg Erdély már ekkor a polgárosodás több nyomait mutatja. Ptolomeus saját korában (szül. 70 Kr. u.) negyvenhárom dáciai városról emlékezik. ¹⁾ Róma, mely e korban Angliáig vitte hódítását, s Dácia határáig volt kiterjeszkedve, ezt is célba vette. A dákok végromlásukat még nem látták oly közel, s 89-ben, mikor Decebal egy porból emelkedett lángelméü katona lép trónukra, még oly merészek, hogy mint történeti hagyományaink gyaníttatják, Róma üldözőitjeit a Jerusálemből felkeltett zsidókat befogadják,²⁾ s Róma más ellenségeivel a római tartományokat pusztítani kezdik. A legyek ellen olly hős Domitíanus Caesar előbb Opius Sabinust küldi ellenek, később kegyenczét Corn. Fuscust: de mind kettőt megverik... s egy táborozás kezdődik meg, melynek nagyszerü folyama s Dáciát eltemető kimenetele kissé részletesebb előadást igényel.

A két megvert római vezér után megjött a derék Julianus, ki hogy katonái szunyadozó vitézségét ébressze, nevöket siskokra iratá, s úgy vezeté csatára. S most Decebalat verik meg és annyira, hogy főtanácsosa, Vezinas, a holttestek közé rejti magát, Decebal pedig, – Dio Cassiusnak a dák király hadvezéri teremtó erejét igen szépen jellemző regéje szerint – haza futtában, fővárosa mellett, a Vaskaputúli erdőket levágatja, reájok har-

¹⁾ Erdélyi dák városoknak a következőket gondolják: Sarmiz-aegetusa = Várhely, Dierna = Torda, Zeugma = Kolosvár, Sandava = Segesvár, Utidaua = Udvarhely, Singidava = Enyed (Kis-Enyed oláhu ma is Szingetin), Tharnis = Fejérvár. L. Lebrecht Geschichte d. Aborigen, dacisch Völker 38. l. Benkő Gen. Transilv. I. 16–20. l. Kőváry Erdély Régiségei. 9. l.

²⁾ Ugy hiszik, hogy a Verestoronyi szorosnál telepítette le őket, hova Thalmist a mai Talmácsot alapíták. L. Andr. Ilia, Ortus et progress. variar. in Dacia Gentium. 1–3.l. Egyébaránt több Zsidóvár nevü várhelyet vagy romot mutathatunk fel, melyek keletkezése az őskor homályában vész el. Ezek egyike Kis-Bárnál Hátszegvidéken van; mit Ackner római őrtoronynak tart, de a nép Zsidóvárnak nevez. (Archiv d. Verein I. B. 2. füz. 12. l.) Ezen kori gyanított zsidó gyarmatok felett nyomozódásokat l. Székely Sándor, Unitária vallás története. Kolozsv. 1840. 4–8. l.

czy öltönyt huzat, s midőn az őt üldöző Julianus meglátja, új seregnek véli, visszafordul, – s Dacia ez uttal mentve maradt.

Domitianusnak Germánia ellen kelle fordítani seregeit. Decebál megragadá az alkalmat, újra Róma ellen indul, s a csak század előtt is világ királyné, Róma, az általak bárbárnak nézett népnek adót ígér, s úgy téríti meg Decebált.

Igy dönt igájába egy ismeretlen népnek az elpuhult Róma, mely még ekkor egy milliónál több lakót számít, s egy sereg tartomány felett uralkodott. Mert az mindig úgy volt, hogy a puhulásnak induló nemzet háta megett a rabláncz kovácsolása kezdődik.

Azonban Róma tronára is, 98-ban, lángelme lép fel, Ulpus Trajanus, egy alatt született férfi, ki nemzete hanyatlását egy ideig még fenntartja. A mint a kormány pálczát átveszi, Dáciának az adót megtagadja; s midőn e mégis követelné, a 100-ik évben az adó követelőknek mint illet, hadat izen, mit a dákok szerencséjük mámorában elfogadtak.

Feszült figyelemmel nézhetett azon kor e nagyszerű hadi készülétek elé, két hatalmas birodalom, két harczedzett tábor fente egymásra fegyverét, s kora két legnagyobb hadvezére készült eszének és karának fegyverét összemérni. Trajanus 101 tavaszán megindul, magával hozza az I. V. VII. XIII. legiot, hoz vagy tíz praetorianus csapatot, melyek számát más fegyverekkel 60,000-re egészíti. A mai Bánság határánál két hajó-hidat vonat, sergét a Dunán átteszi. Előbb nyomulna, de Decebál is ott állt tekintélyes sereggel. A csaták megkezdődnek: Tápiánál Lugos mellett csatát állnak, s Decebál a vaskapui szoroshoz húzódik vissza; itt új csata kél, de a dákok újra vesztenek. Szerencséjük elhagyá Erdély bércei közé vonják magokat, de Traján győzelmes seregei mindenütt nyomukban. Itt került az ügy döntő csatára, még pedig mint a hagyomány beszéli Tordánál, hol a dákoknak egy hegy élen szép erődívenyök volt, s mely alatt, az Aranyos partján pár négyszeg mértföldnyi térség ajánlkozott csataterül. ¹⁾ Itt vivott meg a két hatalmas tábor.

¹⁾ Mint hiszik e tért az oláh nép sokáig Prat a luj Traján névvel tisztelte meg. S mint a néphagyomány beszéli, a Torda felett feküdt Diernából rohant csatára Decebal, ragyogó öltözetben. Kőváry, Tört. Regéi. 64 l.

A legelkeseredettebb harcz fejlett ki, végre is Tráján győz, de győzelmét annyi véren vásárolta meg, hogy római irók jegyezték fel, hogy a sebesültek hosszu sorát sebkötőkkel alig bírta fedezni, s kéntelen volt saját bitorát sem kimélni.¹⁾ S mint a hagyomány hinni szereti, e nap emlékére a mai Keresztmezőt Erdély népe Tráján-rétjének nevezé hosszas időken át.

Trajanus drága győzelméhez illő feltételeket szabott a legyőzött Decebal elé, melynek főbb pontjai valának: hogy a dák népet fegyverezze le; erődítvényeit rontassa össze; a római szökevényeket szolgáltatassa ki; végre, magától értetődik, hogy Róma ellenségének ellensége, barátjának barátja legyen.

A dák király a kemény feltételeket elfogadta ugyan, de nem volt szándékában megtartani. Decebal eddigi szép jelleme homályosulni kezd. A mint kivonták lábaikat a római sergek: a király népet fegyverezni, erődítvényeit építeni kezdi, s Trajanus személye ellen gyilkossági tervet fogad el.²⁾

A hadjáratot az esküszegő ellen Rómában újra kimondják, s Trajanus 104 tavaszán a dákokra indult.

Nagyszerű előkészület kezdetett meg. Moesiából a hajók egymást üzik a Dunán fel, szállítván a közelgő hadcsapatok részére az élelmet. A mint e sergek a Dunához értek, Trajanus hatalma mintegy varázsütésre Szeverin és Czernetz között, most nem hajó- hanem kőhidat állittat, faragott kövekből, a mely egy maga megfejtethé, hogy Trajan nem fékezni hanem hódítani, nem szövetkezni, hanem kapcsolni akar. Ugy látszik, ez év építkezés, a Duna partjáni csatázás, s a támadás előkészületei közt folya le.

Ez időközben történhetett az, hogy Decebal Trajanustól legkedvesebb emberei egyikét, Longinust, magához küldeti értekezletre; s midőn megjelenik, börtönre vetteti, s azt izeni Trajanusnak, hogy ha vissza nem tér, Longinust megfogja öletni. A mily nemtelen volt ez eljárás, oly nemes volt a római fogoly-

1) Quum deficerent ea, quibus vulnera militum obligarentur, fertur, ne vesti quidem suae peperciss. Dio Cassius Libr. LXVIII.

2) Erre egy feliratot birunk l. Hene, Beyträge z. das Gesch. 55. 1

3) E hid romjait annyi század sem törölte el: 20=22 évre épült. L. gr. Kemény József Kurz Magazin 1844 I. 68. 1.

gondolkodása: hogy császárat nagyszerű tervében ne zavarja, magát meggyilkolá. Mint hiszik, Hátszegvidéken, Demsuson, a mai oláh templom ezen nemes római sírboltjául állítottatott volna. ¹⁾

Ez események után Trajanus, a döntő hadjáratot megkezdi. Dacia szévébe indítja seregeit, három ponton jön Erdélybe, a vaskapui, vulkáni és verestoronyi szorosutakon. ²⁾ Bár mennyire voltak is e védhető hegyszorosok oltalmazva, a római legiok mind a három helyt betörték, s Erdély földét előzönlették. A véres csatákat, melyeket a két derék tábor vívott, nem jegyezte fel a történezsnet: de a véres tragoedia kimenetelét hirdetik a tények; mert Dacia végkép megbukott. A népet Trajanus lesujtá, vagy szerte szórta, s a teljesen győzelmes romai imperator Dacia romjaira végkép felüté Róma sassait, s így 105-ben ³⁾ Trajanus a dák birodalom zárpontját, sírkövét feltette. ⁴⁾

A tron és honvesztett Decebálnak bujdosás, rabság vagy halál közt kelle választania. Hihetőleg, nehogy Trajanus győzelmi bemenetét Rómába mint fogoly emelje, öngyilkolásban keresett menedéket. A hagyomány s erre vonatkozó emlékek szerint kardjába ereszkedett; ⁵⁾ némelyek szerint Déván, mások szerint Kolozsvártt, s fejét, mint az utolsó dák főnök fejét, Rómába vitték.

¹⁾ A hagyomány szerint Trajanus e siremléket ad densas építtette, s innen lenne neve Demsus. Leírását rajzát Kőváry, Erd. Régiségei 15. l.

²⁾ Ackner: Jahrbuch d. Central Commission z. Baudenkmale 1857. II. 13. 69. l.

³⁾ Hogy épp ez évre esik l. Engel kiszámítását: Comment. de expedi. Trajani 190. l.

⁴⁾ Várhelynél az erre vonatkozó örvendező kőfeliratot megkapták, mi így hangzik: Jovi Statori Herculo Victori M. Ulp. Nerva Trajan Caesar Victo Decebalo Domita Dacia Votum Solvit. Aspice Romule Pater Gaudete Quirites vestra est Gloria ista. Seiwert, Inscript. Monumentor. 5. l.

⁵⁾ Erre következő feliratot találtak: Victoriae Aug. Nonne Tibi dixi Decebale funestum est Herculem lacesere. Non recte fecisti tua ipse quod jaces manu. Sed te utquunque vicit Caesar. Tit. Sempron. Augur Augustalis. Joh. Seiwert, Inscript. 5. l. E mellett érmeket fedeztek korunkban fel, melyek egyik odalán Trajanus a Duna hidján szekeren, a másikon Decebál épen kardjába ereszkedőleg hajol elé felé, a korona fejről esőfélben, alól e szavak: Occupata Dacia. L. rajzát s leírását Archiv d. Vereins I. B. 130. l. Erd. Régiségei 46. l.

E lőn szomorú vége a birodalomnak, melyhez hazánk néhány századon át tartozott. A fegyver hatalmának hódolt. Így tűnt le a második nép Erdély szinpadáról, melynek örököseit nem ismerjük. Hogy mily nagy horderőt tulajdonítottak e hódítmánynak, mutatja a fényes triumphus, melylyel Róma a győzelmest fogadta, tanuja a mivészi nagyszerű márvány-oszlop, melyet Rómában ez esemény örökítésére emeltek, s mely ma is fennáll. ¹⁾ Fontos volt, mert a mellett hogy egy ellenségétől megszabadult, Romát Decebal kincseihez, s hazánk arany és sóbányáihoz juttatá. ²⁾

6. §.

A RÓMAI DACIA.

(105–274.)

Történetünk a homályból mind inkább bontakozik. Az eddigi ködfátyolképek helyett, már némi műbecscsel bíró panorama részleteket mutathatunk fel.

Midőn Trajanus fellépett, Erdély nagyrésze még lakatlan lehetett, kevés népességét az irtó háború részint felemészte, részint szétszórta. Az erődítvények a békepontok s hadjárat folytán romban heverték. De Trajanus szervező szelleme, mint egy varázs hatalom, egyszerre az akkori polgárosodás színvonalára emelte. ³⁾

¹⁾ Ez oszlop rajza több helyt látható. Magassága 145 láb. Becsesek rajta a féldombor ábrák, melyek a győzelmi csaták jeleneit mutatják, s a dák vireset leghivebb kutfejük szolgálnak. Hene, Beyträge z. dac. g. 60 l. Engel, Comment. de exp. Traj. 1794. 19–40. l.

²⁾ Egy hagyományt birunk Xiphilintől, a Dio Cassius Commentatorától, melyszerint Decebal e harcok kezdetén a Strigy vizét árkából elvéteti, s oda falaztatá be kincseit, mit Bicilis, a befalazó, Trajának felfedezett volna. L. Dio Cassius Libr. LXVIII. Kölcseri, Auraria 27. l. Lebrecht Aborigenen 47. l. Kőv. Történelmi Regék 35. l. Egy Várhelyen talált felirat így hangzik: Jovi Inventori Diti Patri Terrae Matri Detectis Daciae Thesauris Divus Nerva Trajanus Cesar votum solvit. Ezt némelyek e kincsek felfedezésére magyarázzák. Mivel szemben azonban egy esemény áll, miszerint 1545-ben épen a Strigy vizében egy kidőlt fa gyökere néhány ezer aranyot fordított ki. S így Traján alig ha megkapta. (L. felebb 5. l. 4. sz. jegyz.)

³⁾ Legnagyobb vesztesége e kornak, hogy Trajanusnak, ez óriás szellemnek méltó történetírója nem volt. Az egykoru Plinius inkább szónok. Dio Cassius egy századdal élt később, Xiphilin, a görög pátriárka, Dio C. Commentator pedig kilencz századdal későbbi.

Trajanus, hogy a meghódított tekintélyes tartományt szervezze, hosszason mulathatott még hazánkban. A sóval, arannyal kinálkozó Dacia, mely egyszersmind hegyvidékénél fogva hadműtani szempontból is mint védbástya mutatkozott barbar becsapások ellen, alapos intézkedéseket igényelt.

Dacia fővárossát Erdélybe tette, vagyis Sarmiz-aegethusát önnevére Ulpia Trajananak keresztelvén, ¹⁾ fővárosnak hagyta. Tehát a rómaiaknak uralma is hazánkban központosult.

Mint a legbecsesebb tartományokat, ezt is egyenesen a császárok és nem a senátus igazgatta. Főkormányzóját, mely *propraetor* czimet horda, azok nevezték ki s utasíták, honnan a hivatalnokok *augustalis* melléknevet kaptak. ²⁾

Ugy látszik, Daciát Trajanus felosztá, legalább feliratok merülnek fel, melyeken három Daciáról van emlékezet. De elnevezésekkel még nem vagyunk tisztában. ³⁾

Hogy a férfiaktól munkás kezektől megfosztott földet ismét művelésnek adja át, az egész római birodalomból végtelen népcsapatokat szállíttatott; ⁴⁾ s őket mint másutt adómentességgel, római jogokkal ajándékozta meg; a helyett, hogy mindenik megé egy katonát állítson, őket nem csak a teherben, de a jogélvezetben is egyenlőkké, római polgárokká tette.

Az egész tartományban telepeket, városokat állít, melyeket a kiszolgált katonák tovább népesítenek. De hogy az itten talált néppel szigorúan rendelkezett, mutatják azon nagyszerű építkezések, bányászkodások, melyek nyomait annyi szá-

¹⁾ L. Feliratokat erre: Neugebauer, *Dacien* 20 sat. 1.

²⁾ L. Acknert, *Jahrbuch d. Central-Commission f. Baudenkmale* II. B. 69–70. 1.

³⁾ E feliratok egyike: *Silvano Sancto L. Aemilius Carus Leg. Aug. pr. III. Daciarum* (Hene, *Beyträge z. dac. Geschichte* 71). Sokáig azon vélemény volt, hogy e három Dacia: *mediterranea*, *ripensis* és *alpestris* nevet kapott volna, s hogy az *alpestris* a két Oláhország, a *mediterranea* Erdély, s a *ripensis* a Bánát vidéke lett volna. Azonban egy 525-beli oklevél elészámítván az e táji provinciákat, csak *ripensis* és *mediterraneat* emleget, emliti *Pannoniat* is, de az *alpestrist* nem. Ujabb vizsgálatok a három Dacia neveit felakarván deríteni, feliratok nyomán *Dacia Apulensis*, *Aurariae* és *Malvensis* nevűeknek állíták. (*Jahrbuch d. Cent. Comis.* 73–74. 1.)

⁴⁾ *Eutropius Libr. VIII. Cap. 6.*

zadok se bírták teljesen eltörölni, úgy hogy maig mintegy 70 római telep nyomait mutathatjuk fel Erdélyben. ¹⁾

Trajanus, e nagy útépitő, ki honn a híres pontini lápokat utak alá veté, jól felfogta, hogy a jó ut nemcsak a kereskedelemnek de egyszersmind az uralomnak is emeltyüje; Daciát a fővárossal, s telepeket egymással oly rakott útakkal köti egybe, melyeket néhol még most is használunk, s a nép mint romolhatlanokat, ördög-utjának szeret nevezni. Rómából ez időben 12 útvonal sugárzott ki, ezek egyike Erdélynek jött, a Vaskapun csapott be, s egy vonalban látszik jöni Tordáig, hol két felé ágazott: egyik ága folytatá útját a tordai és patai sóbányák mellett Kolozsvárhoz; s itt ismét kétfelé szakadt, az egyik lecsapott Beszterczének, a más ág a Nádos partján ment Zutorfélé. A Tordánál ketté szakadt főág más vonala, Földvárnál Ugránál ma is láthatólag, Maros-Vásárhelynek tartott, s Poka Abafája s Vécsnél alkalmasint Beszterczének ment; Vásárhelynél ebből is kiszakadt egy mellékág, mely a Nyárad mentin Jobbágyfalvánál, Mikházánál mutatva nyomait, a Szováiai sóbányák mellett, a havasokon át a belső-szekelyföldre vágott keresztül. ²⁾

Természetesen, hogy ezen építkezéseket Trajanus mind végre nem hajthatta, mégis minden római útmaradványt maig is Trajan útjának nevez a nép. Mi egyébaránt csak arra mutat, hogy Trajanusnak azon belátást tulajdonítják, miszerint tisztában volt azzal, hogy egy tartományt meghodítani sokkal könnyebb, mint azt bizalommal kapcsolni az anyabirodalomhoz. Ha nem is mulatott hosszason, oly atyailag intézkedett, hogy a XIII legio itthagýása elégséges volt a rendet fentartani; ³⁾ jól

¹⁾ E telepek hol létét sokan kutaták már. Ilyen az újabb időben Neugebauer (Dacien. Aus den Überresten des klassischen Alterthums, mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt. 1851), ki részletesen előszámlálja, hogy hol mit találtak fel. Őt folytatá Ackner (Mittheilungen d. Contral-Commiss. z. Erforsch. u. Erh. d. Baudenkmal 1856. V. sat. füzet), ki itt az 1845–55 közti felfedezett nyomokat állítá össze.

²⁾ A romai útakról egy katonai földabrosz maradt fenn e korból, mely jelenleg peutingeri táblák neve alatt a bécsi cs. könyvtárban látható. Erdélyt illető részének másolatát, nyomos szöveggel az erdélyi honbuvárló egyeslet füzetzei hozták (Archiv d. Vereins für Siebenb. Landeskunde 1845 I. B. III. Heft.)

³⁾ Engel, de expedit. Trajani 255–56. I. Ezen kívül koronként feliratainkban nyomokat hagyák az I. V. VI. VII. és XXX. legiok. Lebrecht, Aborigenen dac. Völk. 53. Hene, Beyträge 72. I.

értette mit Talleyrand monda Napoleonnak, hogy a szu-ronyra támaszkodni lehet, de ülni nem. Ha megnyitá az arany és sóbányákat: az ipar és kereskedelem felvirágztatására is egy-leteket állit, ¹⁾ hogy szeretet aranylánca csatolja a polgárt a köz-érdekhez. Szóval 12 évi uralkodása alatt itt e vadonban, alapját veté egy polgárosodásnak, melynek nyomait majd két évezred rombolása se volt képes eltörteni.

Hazánk Róma alatti történetét az egykoru írók nem jegyezték fel. Nem lévén nyomda, a történetjegyzés nem birta mostani ingerét, nem volt hirlap, telegraph, hogy a császárok győzelmeit azonnal hirdessék a világnak. Hanem volt mégis valamiek, mi nekünk nincs, mit a könyvnyomtatás feltalálása megcsökkentett: az építés, szobrászat, kőbemetszés, melyek századokra szóltak, és volt valami, mi lapjaink horderejét pótolá, a pénzverés művészete, mely lesve leste a császárok minden léptét, csatáját, győzelmét, foglalását, s képekben, feliratokban pénzre veretve, mint kiáltványokat röpité szét a nagy világba. Innen van, hogy Trajan 20 évreterjedő uralkodása, száz-nál többféle pénzt bocsátott közre, melyek által Róma története újabb meg újabb emlékeket kapa. ²⁾

Mintegy huszankét császára volt Rómának e rövid idő alatt. Többnyre nem Rómában, hanem a provinciákban s alatt születtek, katonáskodtak, fővezérek lettek, a sereg kiáltozá ki őket egymásra. Ily uralkodók alatt a polgári csendes élet, mester-ség, művészet, tudomány nem igen szokott nagyszerű nyomokat hagyni. Hanem a pénzverés üzlete, melyhez hazánk bányái bőven szolgáltaták az anyagot, annál szorgalmatosabban folyt. A római ezüstpénz, még ma másfélezred után na-

¹⁾ Köveinken látjuk az aurariorum, fabrorum, negotiatorum sat. Collegi-umokat. L. Köleséri, Auraria Kom. dac. 14–18. l.

²⁾ Erdély történetére vonatkozó pénzeink ismertetésének vezérfonalát: I. Archiv für die Kenntniss. v. Siebenbürg. Vorzeit u. Gegenw. 1841 I. B. 1 és 2 füzet; folytatását Archiv d. Vereins f. Sieb. Landeskunde 1844 I. 2 füz. Az Erdélyben talált pénzekben eléjövő családok, császárok, bitórlók s azok rokonai névsorát összeállitva I. Sieb. quartalschrif. I. 790 I. 68–70. I. Vertek aranypénzt is, de azok ritkák. Auraria Rom. Dac. 135 l.)

ponként mintha vetve volna, kél ki e haza földéből. Alig lehet értelmes, ember ki olykor a császárok kopott neve betűzésében ne fáradozott volna. Főleg e szempontból az Erdély felett uralkodott császárok névsorát, a mennyire pénzeink szerint összeállítható, ezennel ide jegyzem: ¹⁾

- I. M. Ulpius Nerva Trajanus (98–117.)
- II. P. Aelius Hadrianus (117–138.)
- III. Antoninus Pius, a derék (138–161.)
- IV. Aurelius Antoninus, (a philosoph) (161–180.)
- V. L. Aurel. Commodus (180–192.)
- VI. P. Helvius Pertinax 193.
- VII. Lucius Septimius Severus. (193–211.)
- VIII. Marcus Aurelius Antoninus Pius, (máskép Caracalla.)
- IX. M. Opelius Macrinus. (217–18.)
- X. M. Aurelius Antoninus, (utána Heliogabalus.)
- XI. M. Aurelius Alexander Severus (222–235.)
- XII. C. Julius Verus Maximinus, s fia C. J. V. Maximus.
- XIII. M. Antonius Gordianus III. (240.)
- XIV. M. Jul. Philippus és fia: M. J. Phil. (244–48.)
- XV. Trajanus Decius, fia: Herennius Etruscus (249–51.)
- XVI. C. Val. Hostilianus (251.)
- XVII. Trebonianus Gallus; és fia Volusianus (251–52.)
- XVIII. Aemilius Aemilianus (253–54.)
- XIX. P. Licinius Valerianus (254–160.)
- XX. Gallienus (260–68.)
- XXI. Claudius Gothicus (268–70.)
- XXII. L. Domitius Aurelianus. (270–75.)

Mint láthatni, Trajánus századokra tervelt szervezésében. Nagyon csalódott. Mert az rendesen úgy van e világon, hogy nagyemberek után gyakran puják következnek.

¹⁾ A császárok s propraetoraik sorát többen megkíséérték már összeállítani, mint Lebrecht M. (Geschichte d. Aborig. Dac. Völk.) Torma József (Nemz. Társ. 1831). Hiány nélkül lehetlen.

²⁾ Róma építtetésétől 1000-ik évben nevezi apja fiát együtt uralkodójának, tehát 247-ben, s Daciában a pénzekre évszámot kezdenek veretni így: Provincia Dacia An. I. sat. mi azonban csak 10 évig folyt.

Következője, Hadrianus, még csak átmenet. Hadrian még gyönyörködik az építészetben; de mondhatni ő az utolsó építető római császár. Hadrian még oly sokat tart népei jóllétére, hogy, miként regélik, gyalog, és fedetlen fővel utazta birodalmát. Azonban ha Daciában járt is, nem sok nyomát hagyhatja fenn, mert kétségbe esve Dacia megtarthatása felől, nehogy többi tartományait e tájróli beütéseknek kitegye, Trajan nagyszerű hidját a Dunáról lerontatá. ¹⁾ Sőt tovább ment, Assyriából, Mesopotameából s Armeniából visszahuzza a legiokat, az Euphratest teszi a római birodalom határául; ugyan ezt akará tenni Daciával is, felakarta hagyni, hogy a Duna legyen Róma határa. Azonban e szándékáról barátai lebeszélék, nehogy a római tartományokból ide telepített s itt már meghonosodott polgárok barbarok közé vesszenek ²⁾.

Kik igazgattak Trajanus propraetora, Scaurinus után Erdélyt, oly kérdés, melyre a felmerült kőiratok nyomán sokat mondhatunk már; de névsorukat hitelesen összeállítani még nem lehet.

Kik Hadrian után következtek, mondhatni mi nyomot se hagytak fenn Erdélyben.

A magyarnak tán összesen sem volt annyi királya, mint Imperatora Rómának e másfélszázad alatt. Egyik a másik után gyilkolgatja le elődét. S az erkölcsileg is elsülyedt főváros, mit várhatott volna tartományaitól egyebet, mint lázadást, féltelenséget.

Ily lázadásokat emlitenek Daciában, Antonius Pius, (138–161) Commodus, (185); Trebonianus Gallus (251-ben) s mások alatt; annyira, hogy végre Dacia megtarthatása már a legnagyobb erőfeszítésbe került.

Dacia e nyugtalan magatartását imperatorai gyengesége mellett, egy roppant világesemény kezdete még nagyobbra nevelé. Ez időben kezdődik a régi Európát fenekestől felforgató népvándorlás.

A gothok, kik már régebben Norvégia és Sveczia sivatagjairól leszállva, keleten kaptak vala boldogabb hazát, 200

¹⁾ Dio Cassius Libr. LVIII. Cap. 13.

²⁾ Eutrop. Breviar. Histor. Rom. Libr VIII. Cap. 6.

év körül a húnoktól nyomatva, felkerekednek, Dacia hatáirra jönnek, s a dákokat Róma ellen fegyverre szolítják fel; mire a nyugtalanság annyira hágott, hogy Erdélyben a legioakat szaporítani kellett. ¹⁾

Minden ellenműködés késő volt már, A goth és dák verni kezdi Rómát. A fék szakadozni kezd. Gallienus, császár (260–8) a gyepplőt kiejti kezéből, elveszti Daciát. Claudius még egyszer visszafoglalja. Helyébe (270-ben) Aurelianus lép, ki még pár évig megkíséرتi fenntartani uralmát; de midőn a gothok vezérlete alatt lázongó dákok csatáit tovább fékezni nem bírná: a lemondás nagy gondolatára jött. Sergét s a római telepeket Daciából, s így Erdélyből is 274-ben kivonta; Daciát, mit Róma másfélszázadnál tovább birt, feladta, a kivitt népet a Duna jobb partján, Moesiában telepíté le. ²⁾ Erdélyről végképp lemondott.

Rövid, másfélszázadnál valamivel hosszabb uralkodás. S e néhány tized nyomát a népvándorlás hat századig tartott rombolása, se tudta eltörteni hazánkban. Hány tized volt a római uralom, ugyanannyi század folyt le azóta, s rombolja e nyomokat, s még most is mindenfelé látjuk a világ királynéja, Roma, azon elvének jeleit, hogy ő nem a népet, hanem a földet adóztatá.

Verespatakon, Vulkojon, a kiaknázott aranyüregek ³⁾; Járánál a vízvezetők; Tordánál, Maros-ujvárnál, Szovátán a sóbányaüregek ⁴⁾; a kiskaláni sziklába vésvé ránk maradt melegfürdő-medence; a hazánkon keresztül ágazott útmaradványok; a számtalan katonai váracsákák, telepek nyomai; a Tordánál, s főleg Várhelynél az utczákat még mind jelelő fűborított kőhalmok; a Várhelynél felfedezett mozaik fürdőpadlatok, a kapuit s kőfalzatát kereken még mind mutató amphitheatrum, s a föld

¹⁾ Ilyet kap Erdély az V. legiot, melynek lakhelyül Salinae (Torda) mutatott ki. Engel, Comment de exped. 258. l.

²⁾ Eutrop. Breviar. Libr. VIII. Cap. 6.

³⁾ A római aranyezüst bányászatról, Köleséri egész könyvet irt: Auraria Romano-Dacica. Poson. 1780.

⁴⁾ A római sóbányászatról I. Joh. Ehrenreich v. Fichtel, Beiträge zur Mineralgeschichte v. Siebenbürgen. Nürnberg. 1780. II Theil: Geschichte d. Steinsalzes, in Grossf. Siebenbürgen.

gyomrából felmerült felirat, szobor, réz, ezüst és arany-némük, melyekről már annyi könyvet irtak ¹⁾: még századokon át hirdetendik, hogy Erdély, az ősidőkben hódítmány volt, de oly hódító kezében, ki Európa e Californiáját ha aknázza, beruházni, építeni, szépíteni sem feledte.

A látható romokon kívül, még egyebet is látunk e tajon Rómától, mely, míg anyagi emlékei naponként hanyatlanak, mint szellemi, mind több horderőre kezd vergődni: és ez-nyelvének romja.

Róma igen finomul tudta nyelvét terjeszteni. Anyagi és szellemi jóllétben részeltetve tartományait, büszkévé tette őket a római polgári névre, s nyelvét mintegy reájok hizelegte. Könnyű volt, mert nem volt nyomda. A nemzeti érzelem az akkori apró nemzetekben még nem volt kifejlődve, a nemzeti nyelv elnyomása akkor még nem szült forradalmakat; hogy csak nyelvében él s nyelvével hal el egy nemzet, e nagy igazságot még akkor nem értették a nemzetek. Így következett be, hogy a kis Róma az olaszországi görög gyarmatokkal, Francia és Spanyolország akkori népeivel eredeti nyelvöket csaknem elfeledtetve, új nyelveket teremtett Európában.

E történet Daciában is. Az itteni népekkel összekeveredett római gyarmatosok egy nyelvet alkottak, az oláhnyelvet ²⁾, melyet ma olyszerű szám beszél, mint a magyart.

¹⁾ Legutolsó ki e telepeket vizsgálta, a tudós Ackner, ki Ulpia Trajanát Várhelyhez, Apulumot Maros-Portus s Fejérvár közt, Patavissát Székely-Földvárhoz, Napocát Nyárádtőhöz, Paraliumot Vécshöz, Aquae-t Algyógyhoz, az Aurariákat Zalathna és Abrudbánya, Bruclát Krakkóhoz, Marcoclavát Várfalvához, Salinumot Tordához határozva, tiz coloniát, s 23 katonai várat (arx statívát) mutat ki, hogy hol feküdt. L. becses értekezését Jahrbuch d. k. k. Centr. Commiss. z. Erf. u. Erh. d. Baudenkmale. II. B. 1857. 63–100. l.

²⁾ Az oláhok neve legelőször Oláh, Blach, nevezet alatt jön elő. Okleveleinkben még 1223-ban Blaccok. (Tud. Gyűjt. 1830 III. 100. l.) Hogy e nevet Róma hódoltjai viselték-e, vagy pedig szláv nyelvbéli pásztorkodó jelentéséből eredt-e, még döntetlen. Már a XIII századi oklevelekben olahi, olachi jön elő. (L. Éder jegyz. Simigian. I. 291. Schezaeushoz 297 l.) Egy 1850 márt. 8. m. helytartósági rendelet meghagyja az erdélyi német lapoknak, hogy az oláhokat, mikép a törvénylap, romänen neven nevezze, a valach és rumun he-

Hogy az oláh nyelv a román nyelvcsaládhoz tartozik, az úgy látszik, el van ismerve. De hogy minémü nyelvből lett, hol fejlett ki, ez még buvárlat alatt áll. A szláv gyökszavak hosszú sora, a szláv accentuatio és rythmus, a szlávoktól átvett cyrili betűalak, sokáig azon hiedelemben tartá a nyomozódó világot, hogy szláv volt törzse.

Az újabb idő ezen véleményt megingatá. Némelyek dákoktól akarják származtatni; de a dák nyelvből semmi se maradván fenn, ez állításnak biztos alapja nincs; s ha a dák nemzet scytha rokonsága felderül, ez állítás merőben összedül.

Akkor azok nyomozódása lép előtérbe, kik azt hiszik, hogy az oláh nyelv nem a Trajanus Daciájában, hanem az Aurelianuséban, tul a Dunán a Balkán körüli római tartományokban, bolgároktól vette kezdetét, s onnan szorult vissza, a népvándorlás századaiban... Hová dől e kérdés, mi része van a szlávnak, dáknak, bolgárnak az oláh nyelvben, oly talányok még, melyeknek még Oedipusa mind nem akadt ¹⁾.

Egyébaránt annyi látszik, hogy nyelvének alakulása, s így e nemzet létrejötte, nagy belső akadályokkal küzdött. Az eredeti nyelvelem és a római közt, nagy különbségnek kellett lenni. Innen magyarázható az oláh nemzet szellemi életének lassu

lyett. Tán mert németül paripát is jelent. Innen a román név a magyar lapokba is átment, pedig gr. Kemény J. (ki a római nevet szövevényes román-költeménynek nevezi: Archiv d. Verein. 1855. II. 88. l.) s mások figyelmeztették a zavarra, melyet ez új név történetünkben eléfog idézni. Az oláh különben is az olasz szóval egy gyökü lehet. A román pedig collectiv név, mely minden római fajú (francia, olasz stb.) mint a német eredetüeknél a germán nevezet.

¹⁾ Római vagy román nép-családhoz tartozásuk világos. Itt csak az elibe vetett Daco-ságról lehet kérdés, s erre csak hármat kellene tudnunk: A mi Daciánkban keletkezett-e e nyelv, vagy tul a Dunán Aurelian Daciájában? A dákok vagy traxok adák az alapot? De épp itt a bökkenő. A dák alap mellett szól Bonfin (Decad. I. Libr. 1 és 7.) Őt követik az ó és új Dáciák, vagy is mint sokan nevezik, mendaciák irói; Benkő és mások. A szláv-alapot Schlözer állítja fel (Krit. Samml. z. gesch. d. Deutsch, in Siebenb. 1795.) utána jött Eder (Erd. Ism. Zsengéjében, s tul említett jegyzeteiben) sat. A tekintélyes Engel (Comment. de exp. Trajani et de orig. valachor.) a bolgárokat a Volga mellől Moesiaba hozza, s a Daciából oda telepített római gyarmatokkal ott alakíttatja az oláh nyelvet. Ha az utolsó áll, akkor románok ugyan, de nem daco-románok.

fejlése ¹⁾). Miért is mind a mellett hogy ily korán említettük, a történet szinpadán csak későre jelennek meg, s jelentékeny szerepre alig birtak vergődni.

7. §.

A GOTHOK.

(274–376.)

Mint futólagosan említők, Európát egy világesemény zavarja meg, a népvándorlás. Azsia fenlapályain a nép azon kalandos nagy gondolatra jő, hogy magának jobb hazát induljon keresni, s családotól, barmostól Európának indul ²⁾).

A nyomulók előtt a gothok felkelnek, Erdély felé veszik útjokat, s tájainkon birodalmak sorát kezdik meg, melyek hat századon át döntögeték egymást, míg végre a magyarnak sikerült állandó birodalmat alapítani.

Róma után Erdély felett a gothok lettek urrá. Minő népcsoportok alkoták a goth birodalmat; mennyiben germán eredetűek; mi szerepet játsztak egy századon át: mind ezek Erdély történetire keveset tartoznak ³⁾). A goth emlékek birnának réánk még némi érdekel, de nálunk egyenesen kezökből jövő emléket nem ismerünk.

Azonban a gothok mégsem tünnek le minden nyomtalan. Ők voltak nálunk a keresztény vallás tavaszának fecskéi; még pedig az akkor lábra kapott Arianusok felekezetéhez tartoztak, kik a Krisztus örökistenségét tagadák ⁴⁾). Mint ilyek részt vettek 325-ben a niceni hires egyházi gyűlésben, hol az Arius követőit tűzre kárhoztaták ⁵⁾); minek következtében

¹⁾ L. Supplex Libellus Valachorum Transilv. cum notis J. C. Eder. Claudiop. 1791. És gr. Kemény József értekezését az oláhokról, Tud. Gyűjt 1830 III. 97–114. l.

²⁾ Rottech, Allgemeine Weltgeschichte IV. 12–36. l.

³⁾ L a gothokra tartozó kutfőket, Programm d. Kath. Gymn. in Hermannstadt. 1857. 3. l.

⁴⁾ Haner, Histor. Eccles. II. 66. l. Székely Sándor, Unitária vallás története 10–14. l.

⁵⁾ Fejér, Cod. Diplomat. Hungariae ecclesiasticus et Civilis. Budae 1829 I. 41–49.

a gothok magokat a római egyháztól elszakasztják. Ulphilás püspökök a latin betűkből az ismeretes goth betűket alkotja, a bibliát saját nemzete nyelvére lefordítja, s a római nyelvnek, melyen a vallás eddig kirekesztőleg terjesztett, hadat izent¹⁾. Innen nevezték sokan az erdélyi Unitáriusokat Arianusoknak.

S mégis van valami, mi olvasóink figyelmét alig ha elkerülte, a harangainkani goth betűs feliratok, melyekre elégnek tartom egyszerűen megjegyezni, hogy azok nálunk csak is a XV. század körül keletkeztek²⁾.

Valamint a goth építészeti stylre is fiatal olvasóinkra nézt azon megjegyzéssel tartozunk, mikép a gothok, itteni megbukásuk után, Olaszországban laktokban, megkísérték ugyan Róma építészeti szellemét felkelteni, de nem sikerült. Azon gyönyörű építészeti styl, melyet goth név alatt bámulunk, mely könnyű szerkezeténél fogva mint könnyű üvegház állszemben a román nehézkes építészettel, mely a keresztény szellemvilág ideálitását oly hiven fejezi ki – csak a XII. században keletkezett, s hozzánk csak is a XIV. században érkezett³⁾...

Egy század alatt a gothok birodalma tekintélyessé emelkedett. Ermanarik királyuk alatt a Dontól a Tiszáig terjeszkedtek, s így hazánk csak szélén esett. Azonban derék királyuk (361) meghal, a szép birodalom két részre oszlik, kele-

¹⁾ Ulphilás ősmásolatai egyike az Upsalai egyetemenél van. Hogy valóssággal goth-e kétség alatt áll. (Tud. Gyűjt 1817 I. 45. l.) Egyébaránt megjelent ily czim alatt: Ulphilas. Veteris et novi Testamenti Versionis gothicae fragmenta, sat. Edid. Gabelenotz et Loebe. Lipsiae 1836. 4°.

²⁾ E feliratok ismeretes szövege többire ez: o Rex Gloriae veni cum pace. Ilyek vannak Szász-Hermányon (1422), Höltövényen (1431), Sárpatakon, Vaján (1495), Vécsen (1500) sat.

³⁾ A goth styl a románból fejlett. A kőfalak helyett oszlopokat, a kerek félívű törpe kis ablakok helyett ékives karcu magas ablakokat alkalmazott. Franciaország északi felében keletkezett. L. e styl legujabb ismeretesét, Geschichte der Architectur v. W. Lübke. 1855. 278 sat. l. Nálunk e styl legszebb példányai; a brassai templom (1383–424). kolozsvári (1404–460), szászsebesi ugyan ez időből. L. Erdély Régiségei 228. 41. 47. l. Mittheilungen z. Baudenkmale. 1856. III. IV. VII. füzet. Magyarhonban legszebb a kassai, s birodalomban a bécsi szt. István.

ti és nyugotira, s Erdély Athanarik alatt a nyugotihoz szakad... E ponton veszik a hirt, hogy a hún nemzet, mely őket előbbi hazájokból kimozdítá, ismét felkelt, s feléjük közelget fenyegető árjával.

8. §.

A HÚNOK.

(376–454)

Mint látók, gothok hóditánya volt Erdély, midőn a húnok a Don pusztáin, egy százados pihenés után, újra felkelnek s Európa felé indulnak, jobb hazát keresni.

Hét vezér alatt jönnek, mindenik alatt tekintélyes nép. ¹⁾ S tájainkban 376 tájt jelennek meg. A gothokat fenyegették legelőbb; megis kísérték ellent állani, de nem sikerült. Balamér Moldvát elfoglalja ²⁾, el hihetőleg Erdélyt is, mert történeti hagyományaink arra mutatnak, hogy mielőtt Etele nagyszerű csatáihoz kezdett, Erdély a hún mozgalmaknak színtere volt.

Miután állításunk bebizonyítására elégséges történeti adatokkal nem birunk, jónak látom a húnok feletti traditiokat összeállítani. Ilyenek: hogy Balamér nevű falunk, a Maros partján Balamér hún vezértől vette volna nevezetét ³⁾; ilyen továbbá:

hogy Etele udvarát egy időre a Székelyföldön, Udvarhelytől üttötte volna fel ⁴⁾;

hogy Udvarhely mellett, a hegyfokon a maig is ismert Budvára, Etele, testvérié Budáé lett volna;

hogy Udvarhely közelében, Kadicsfalva, Kadicsa hún vezértől; s a Csele-tornya, a homorod-almási barlangnál, Cseléről, a Kadicsa testvéréről ⁵⁾ neveztetnék;

hogy az onnan néhány órára fekvő Rika-erdeje Ré-

¹⁾ Jászay, ugyanott 44. l.

²⁾ Keza, Chronica 16–17 Jászay, Magy nemz. legrégebbi időktől 42. l.

³⁾ Említhetjük tán Balameriászát, Kalotaszeg hegyét, L. Kőváry, Erd. Ritkaságai 89 l.

⁴⁾ L. Új magy. Muzem. 1853. 175. l. Benkő, Imago Nation Siculicae 37. l.

⁵⁾ Jászay 37. l.

káról, Etele nejről hivatnék így, mint a ki itt, ez erdőség közepette, egy várban, melynek romjait a nép most is Attila várának nevezi, halt volna meg, s ott is temettetett volna el a pár négyszeg ölnyi kő alá, melyet e vár alatt, patak partján, a nép mint Réka sirkövét mutatja ¹⁾; ilyen az:

hogy a homárka, mely Háromszéken a Bodza szoros felé maig is láthatólag fut, a húnok sánczozata lett volna ²⁾; végre

hogy azon Theodosius aranyok, melyeket az Udvarhelytől néhány órára fekvő Firtosvár mellett (1831) nagyszámmal találtak, azokból volnának, melyeket Theodosius byzanci császár Etelének adóba fizetett.

Mi történeti alappal bírnak e mondák ³⁾, még nem bírnak elég adattal, hogy felderithessük. Annyit mindenesetre mutatnak, hogy a hún birodalom, mely Moldvából kezdett tovább terjeszkedni, Erdélyen nem vonult minden nyom nélkül át.

E mondák szellőztetése után, kísérik át Erdélyen a húnokat, s adjuk át a világtörténelemnek.

Egyelőre csak a Tiszáig terjeszték ki magokat ⁴⁾. Azon túl, Pannoniát, azon időben a longobárdok bírák, Macrin főnökük alatt. Ezek segítségért Rómához folyamodtak, s nyertek is; s 380-ban – mely évben imperatori rendeletre a keresztény katolikus név keletkezett – ⁵⁾ köztük egy csatázás kezdődik, mely hódítással végződött ugyan, de az ott elszort húnhalmok maig is mutatják, mennyi áldozattal jutottak Pannoniához. ⁶⁾

Forgassunk el egy sereg csataképet, mely Erdélyre ugyse sokat tartozik. Félszázadnál több eseményes időt ugrottunk át, melyből Balamér után († 387 tájt) csakis a hún vezérek sőrát emlíjük meg, mely körülbelől így következett ⁷⁾:

¹⁾ Szabó Károly a Priscus által leirt Etele udvarát Jászberényhez teszi. Új magyar muzeum 1851. 564. l.

²⁾ A hún reliquiákat, l. Kővári, Erdély Régiségei 61–64. l.

³⁾ Kállai, Székely nemz. Eredete 43. sat. l.

⁴⁾ Kéza, Chronic. 16–17. Jászay 42. l.

⁵⁾ Fejér, Cod. Dipl. I. 111. l.

⁶⁾ E halmokról, Jászay 53–58. l.

⁷⁾ Benkő összeállításán. Imago Nat. Sicul 12–13. l.

Karát on (387–400), utána

Uldin (400–411), utána a Balamér fia

Bendeguz (411–428), utána jönnek testvérei

Uptár († 431) és Ruás (428–34), s utánok

Etele és Buda, míg végre Buda 445-ben meghal, s az uralom egyedül Etelére marad ¹⁾.

Egy szellemóriás korához értünk, a népvándorlás legnagyobb hadvezéréhez; kit ha pár szóban akarnánk jellemezni, az Aetnához hasonlitanók, kinek míg feje a hóvonal jéghidegében vesz el, keble öröklángban ég.

Nem czélunk Etele hadjáratait ecsetelni; de a mennyiben e hadjárat végre Erdélynek egy nemzetet ad, néhány mozzanatot megemlítünk.

Etele Rómát megingatva találta. Már a húnok megjelenése előtt e birodalom két részre szakadt volt, nyugotira, melynek székhelye Róma, és keletire, melynek császárai Constaninápolyban székeltek. A mint fellépik, az elpuhult Rómát mint istenostora kezdi sujtolni. A keleti császárságot 447-ben adófizetőjévé teszi. Itt jöttek be az Theodosius aranyok hazánkba ²⁾.

A keleti császárság leigázása után, a nyugoti császárság ellen fordula Etele, mely mint hatalmának fordulópontja, történetünkhez is tartozik. 451-ben népét fegyverre kelti, duló viharkint ront át Germánián, Galliába tart, hol a római sereg várt reája. A két világtábor a catalauniai téren, a mai Chalonsnál találkozott. Egyfelől mondhatni egész nyugoti, más felől egész keleti Európa nézett szembe egymással. Kelet élén Etele áll, az erő, lángész koronás oroszlánya; nyugot élén Aetius fővezérkedik egy bátor férfi, előrelátó sas, derék hadvezér. Az így meghasonlott Európára felviradt a csata napja, s a világtörténet legvéresebb csatája vivatott, mely vérözönbe temeté a völgyet, a nélkül, hogy egyik is győzött volna.

¹⁾ Hogy Attilának magyar neve Etele volt, l. Turóczi Chronic. I. R. 13. fej.

²⁾ A Firtosan 1831-ben talált pénzek II. Theodosius, nővére Pulcheria, s férje Marcianus képeivel van. Erd. Régiségei 187 l. Az aranyoknál nagyobb nyereménye volt Etelének az, hogy 448-ban egy követséggel Priscus is eljött, s Etele viseltdolgait irva hagyá. Kiadásairól Nemz. Társ. 1833 II. 357. l. Leforditva Szabó Károlytól, Új m. muzeum 1851. 545. 613. sat. l.

Mindazáltal mi Napoleonra a borodinoi csata Muszkaországban, az volt Etelének a chalonsi ütközet. Még fennragyog ugyan hire, még Róma ellen újba kezdett hadjárata inkább diadal-menet: de a hún nemzet győzhetlenségének hiedelme megtört. S mikor Etele 454-ben meghalt ¹⁾, birodalma már magában hordá a felbomlás magvát.

Mire Etele behunyta sasszemét, vazaljai s azok közt legelől a germán eredetű gepidák és gothok, kardot rántottak fiai ellen... Birodalma úgy járt, mint minden birodalom, mely igen nagyra nő... ön terhe alatt összeroskadott...

A székely nemzet eredete. (454.)

Erdély történelme szinpadára egy nemzet lép, mely könnyü vére, sebes észjárása, s harcziás kormányserkezeténél fogva egész időnkig, tekintélyes szerepet játszott ²⁾.

¹⁾ Feszler Attilájában 454–6-ra teszi Etele halálát. Turoczi szerint 44 évig uralkodott, és 124 évig élt s 445-ben halt el. Turoczi Chron. I. Cap. XXII. De rendszeren 454 teszik.

²⁾ Sim. Keza, Cronic Libr. I. Cap. 4. Voltak irók, kik a székelyek húnoktól származását kétség alá vonták. Ezek egyike azon iskola, melynek irományait Cseke József gyűjté össze, s kik hihetőleg Bonfinius után (Decad. I. Libr. 1) a székelyeket oly scytháknak állítják, kik ősidőktől itt laknak. A más iskolát képezik Fasching (Vet. Dacia 78. l.) Pray (Annal. vet. Hungar. 179. l.) s ezek nyomán a magyarok nem nagy barátja Schlötzer (Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen) valamint az ujjab szász történészek, Benigni (Unterhaltungen aus der Geschichte Siebenbürgens II. 61. l.) és Schuller K. (Umrisse u. kritische Studien I. 29. l.) czimü munkájokban, kik a hún rokonságot tagadják. Fasching és Pray IV. Béla alatt XIII. században szállítják be, az első Jászok az utolsó bessenyőktől származtatva; hamisnak állítják az 1096-i oklevelet, melyben milkoviai püspök Lőrincz a háromszéki székelyeket püspöki temploma építésére segélyre hívja fel, minthogy – úgy mond – e püspökség érettek és régi elejéért állított fel. (Okl. J. Benkő: Milkovia I. 55. l.); sőt birunk egy mást is, ugyan a püspökségtől hozzájuk 1228-ból, (Okl. Milkovia I. 116. l.) Nem gondolnak azzal, hogy ha a magyar királyok alatt jönnének be, terjedelmes szabadságok oklevelen nyugodnék, mint a német lovagoké nyugodt, s a szászoké nyugszik a mai napiglan azon korból. Láss ide czáfolatokat J. Benkő Gen. Transilv. I. 388. Kállay Fer. Értekezése a székely nemz. eredetéről. Enyed 1829. 6–13. l. Az ujjabbak,

Mint Kéza, őstörténészünk beszéli, Etele halálával ropant birodalma két fia között pártokra szakadt, a józanabbak a görög császári anyától született Csabát, az idegenek a bajor anyától született Aladárt akarák uralni. Viszály és háboru fejlett ki közöttük, az első csatában Csaba győz; a másodikban, mely Sikambriánál, a Duna partján 15 nap alatt folyt le, az idegenektől támogatott Aladár leve a győztes: s Etele fiai s a hún nemzet harcosai ott maradnak a csatateren; s Csaba 15,000 harczossal nagyatyjához menekült, Honorius császárhoz.

Mint folynak le e harczok, mint bukott el a húnbirodalom, hogyan kísérték meg Etele fiai helyreállítani, nem tartozik célunkhoz; minket a történet csak is azon tudósítása érdekel, miszerint a csatákból háromezer fegyveres férfi ki-menekszik, s magát Erdélybe veszi, hol a mai székelyföldet alkotja.

Különös esemény, mely mellett és ellen annyi tollharcz folya le. Pedig ha elgondoljuk, hogy a hún birodalom emlékeket hagyott fenn, hogy e háromezer fegyveres csak itt hagyott övéihez tért vissza, s itt a Maros, Olt és két Küküllő erdőtől fedett völgyeiben, magokat könnyen elvonhaták, s az általuk elfoglalt 200 □ mértföldnyi téren az akkori apró néptörzsek közt, magok is egy kis államot alkothatának, – ha mindezeket elgondoljuk, s a székelyföld könnyen védhető fekvését tekintetbe vesszük: hogy régi történéseinknek s a székelyek hagyományos hiedelmének ne higyük: arra semmi okunk sincs ¹⁾.

mint Schuller és Benigni, már nem teszik éppen a XIII. századba, hanem az első, erdélyi tulnépesedés rajának, az utolsó a XII. század hozományának állítja, kik ellenében gr. Kemény József okleveleket és őstörténéseket használva, újra fellépett, s hogy már a IX. században, a magyarok ide bejövetele előtt itt voltak, kimutatta. (L. Magazin f. Geschichte Siebenb. v. Ant. Kurz. II. 255–268. I.) Ugyan ezen XII. századi telepítést ostromolja a Nemz. Társalk. 1840. II. 24. sz.

¹⁾ Kéza szerint a Cziglemezőn telepedtek le, s maradtak Árpád koráig (I. Cap. IV.); Turoczy pedig (Chronica P. I. lap. 24.) azt mondja, hogy előbb a Cziglamezőn akartak letelepedni, de nem látva magokat bátorságba, Erdélybe vonták magokat. Vannak, kik Cziglamezőt Czegléd körül, vannak kik Torda mellett keresik. (Nemz. Társalk. 1830. 131. I.)

Elég, hogy a történet mezejére új nép lépik fel, mely székely nevet kap, s a legtisztább magyarnyelvet beszéli ¹⁾.

§.9.

A GEPIDÁK.

(454–527.)

Miután a székelyföld alakulását érintők, kisérjük tovább a népvándorlást.

Etele birodalma egy része Ardarich, gepida király alá jutott, úgy hiszik, hogy Erdély is. De adataink hiányzanak.

A gepidák uralmát még homályfedi. Mi emléket sem hagytak magok után.

Azonban uralmok folyama alatt nagyszerű eseményeket kell megemlítenünk, melyek Európa sorsára hathatos befolyást gyakoroltak. Ezek egyike, hogy Róma világ uralma (476) megbukott; másika, hogy III. Bódog pápa, s Ákos konstantinai patriarka közt oly viszály üt ki (483 körül), mely a keleti és nyugoti egyház elválását vont maga után, vagyis a rom. kath. vallás mellé eléállt a görög vallás; s a román szent építészet mellé keletkezett a byzanci styll.

Mi rész jutott ez eszme forradalomban Erdélynek, nem mondhatjuk meg. Erdély Arius felekezetéhez tartozhatott ²⁾, s következése lón, hogy az Arius felekezet hanyatlásával, mely ez időben állt be, Erdélybe a keleti vallás hamarabb oltárt emelhetett.

10. §.

LONGOBÁRDOK.

(527–568.)

Három emberi nyom se tűnt le, s a gepidák uralmának is ütött végórája. 527-ben Audoïn longobárd király reájok jő, s köztük letelepedik. A két ur egy fedél alatt nem maradha-

¹⁾ Honnan vették a székelyek a székely nevet, L. Benkő General. Transilv. I. 396 l. Éder kutatásait Schezaeus Ruinae Pannonicae. 59. l. Ugy látszik közönségesen abban egyeznek meg, hogy régen a székely őrt, határört jelentett. L. Horváth István. Tud. Gyűjt. 1834. I. f. 111–121. l.

²⁾ Haner Hist. Eccles. 66. l. Székely S. Unitar vallás Tört. 17–18.

tott hosszason egymással békében. A következő longobárd király Alboin 567-ben a gepidák ellen fegyverre kél, királyukat Kunimundot elejti, s népét elszorja. ¹⁾

Késő győzelem. Mert más évben Azsia felől a hún-scytha faj egy más sascsoportja közeledik, határinkon terem; kevés csatázás után a longobardok előttük, 568-ban, felkelnek, Olaszországba vonják magokat, hol a mai Lombárdiát alakíták.

11. §.

AZ AVAROK.

(568–796.)

Az avarok, kik némely írónknál varchoniták (várkunok) nevezete alatt jönnek elő ²⁾, a magyar faj ezen második honkereső csapata, ³⁾ Azsiából jött, a felkelt s előnyomulni indult törökök elől ⁴⁾.

Fájdalom; e nemzet történetét a régi kor igen elhanyagolta, s az újabbkor már csak alig képes a nagy hézagokon segíteni ⁵⁾. Bonfin őket a gepidák által szét szort húnok maradékinak tartja, kik magokat avaroknak ily nevű kaganjokról nevezték ⁶⁾. Egy század mulva jelenvén meg, a hasonlatosság mely köztök és a húnok közt, hadjárati szokások, ruházatjokban volt, Európát a rokonság iránt azonnal meggyőzé.

Elfoglalván Etele birodalmát, tekintélyes uralmat alkotnak. Azonban az elpuhult, s gazdag zsákmánnyal kecsegtető Bizáncz és Róma ellen, miként a húnok, ők is megkezdik beütéseiket. Zsákmányolnak és terjeszkednek, hogy Bajorország lón birodalmuk határa.

Hősök valának, de nem elég miveltek arra, hogy belásák, mikép ennyi idegen elem között, mint pogányok a régi idő

¹⁾ Rottek, Allg. Weltgesch. IV. §. 25.

²⁾ Turoczi, Chronic. I. 23. fejt.

³⁾ L. bővebben az avarokat Jászay 148–172. Budai Esaiás 18–34. stb.

⁴⁾ L. Wenzel Gusztáv nyomozásait új m. muzeum 1851. VIII. 440. I. Csengeri Tört. Tanulmányait, Pest, 1856.

⁵⁾ Rottek Allgem. Weltg. IV. §. 26.

⁶⁾ Ant. Bonfin Rerum Hungar. Decad I. Libr. IX.

keresztény vallás közepette, magokat fenn nem tarthatják. Előbb is saját alattvalóikat lázítják ellenök, a jámbor tótok felkelnek, s 625-ben oly kemény csatára kerül az ügy, hogy soha többé őket meghajtani nem bírják. Majd, 640 tájt, a bolgárság is, ezen elszlávosodott húnscytha faj ¹⁾, fellép ellenek... Ez időtől az avar folyvást gyengül és hanyatlik.

Ez alatt a Római birodalom romjain új hatalmasságok kezdenek alakulni. Francia- és Bajorország a VI. században már szerepet kap. A keresztény vallás terjesztésében mutatott buzgolkodásukért a pápák különös kegyében részesülnek. Végre Franciaország kormányán egy lángész jelenik meg, Nagy Károly. Azon hiedelmében, hogy a római császárságot még egyszer helyre állíthatja, fegyvert ragad, roppant hódításokat tesz. 790-ben az Avarokra is reá jó, s folytonos csatázás után 796-ban a pogány avar birodalomnak véget vet... Pannónia avar és szlav lakói római hitre térítése megkezdődik... s a salzburgi érsekséghez kapcsoltatott ²⁾.

12. §.

A mai Európa alakulása.

Nagy Károlyt a pápa 800-ban római császárrá koronázza. Kezdődik a római császárság, mely épen egy ezredévet tartott.

A népvándorlás özöne roppant chaoszba sülyesztette volt Európát. Róma bukása s a keresztény vallás terjedése után, Nagy Károly volt az első, ki a zürben rendet hozni megkísértette.

Új eszméket teremt.

Új középponti birodalmat alkot.

A pápai hatalom lesz a középpont.

A népek Krisztus születésétől kezdenek számítani.

Keletkeznek az aristocraticus eszmék. A nép, hogy ne vándoroljon, leigáztatik.

A szabad föld fogalma megszűnt. A földbirtok a koro-

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. I. 149. 153. l.

²⁾ Új m. Múzeum 1851. 443. l.

nájé lesz, birtokosa csak hűbéres, kiról ismét a királyra megvissza.

Európa apró fejdelemségekre oszlik, a fejdelem a császár, a császár a pápa hűbérese.

A görög-római miveltség emlékei, mint pogányságra emlékeztetők, a beállt tudatlanság martalékává vettetnek.

Kezdődött a római papság befolyása. Melyet e században azon veszteség ér, hogy a keleti egyház tőle (880 k.) végképp elválik; Cyrill érsek (862 k.) a szlávoknak új betűket talál, s isteni tiszteletőket anyanyelven kezdik folytatni ¹⁾.

Hogy a vallás tekintélye láthatóvá tétessék, kezdődik a templomok menhelyi joga, minden oda menekülhetőkre. Kezdődnek az ordaliák, a víz, tűz s egyéb ilyszerü próbák ²⁾.

A Nagy Károly világbirodalma, mint egykor a Nagy Sándoré és Eteléjé, nagyságának sulya alatt összerogy. Európa apró fejdelemségei önállásra vergődnek.

Az új vallás és új polgári szerkezet alkalmazása, erősítése foglal el minden egyes államot.

Ily eszmék forrongtak Európában, mikor a magyar nemzet fellépett.

¹⁾ Fejér cod. dipl. I. 213. E korra ugyanott 151–224. l.

²⁾ L. Tud. Gyűjt. 1834. I. II. k.